

Структурування поетонімосфери художнього твору навколо базових поетонімічних опозицій (на матеріалі повісті О. Пройслера «Крабат»)

І.С. Гаврилюк*

Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка
*Corresponding author. E-mail: orysia.bdzhilka@gmail.com

Paper received 05.11.15; Accepted for publication 17.11.15.

Анотація. Стаття аналізує поетонімічну опозицію як засіб організації поетонімосфери художнього тексту. Розглядаються ключові опозиції *добро – зло, світло – темрява, свій – чужий, божественне – диявольське* як фактор впорядкування та групування пропріальних одиниць повісті Отфріда Пройслера «Крабат». Дослідження здійснюється на матеріалі мов двох мовних груп – германської та слов'янської, які однаковою мірою вплинули на формування системи власних назв твору.

Ключові слова: поетонімічна опозиція, поетонімосфера, структура поетонімосфери, полікомпонентна опозиція, безонімічна номінація

Попри те, що проблема поетонімосфери художнього твору почала цікавити філологів порівняно недавно, вона уже здобула суттєвий інтерес фахівців у сфері поетонімології. Однак незважаючи на численні дослідження поетонімосфери, бракує вичерпних розвідок стосовно структури поетонімосфери в цілому і її опозитивної побудови зокрема. Слід зазначити, що згадана проблема привернула увагу окремих вітчизняних філологів, серед яких В. Калінкін [4], Н. Усова [7], І. Гаврилюк [1]. Проте важко стверджувати, що згадані дослідження вичерпують проблему.

Як і будь-якій системі, поетонімосфері притаманна структурована будова, тобто певний спосіб зв'язку між її складовими частинами. Ми пропонуємо розглядати поетонімосферу з точки зору опозицій, які задають полюси поетонімосфери, до яких можуть тяжіти цілі мікросистеми поетонімів. Можливість структурування поетонімосфери за допомогою опозицій доцільно буде розглянути на матеріалі повісті О. Пройслера «Крабат». Тож метою даної статті є проаналізувати можливості організації поетонімосфери навколо поетонімічних опозицій.

Головним методом дослідження є структурний метод, у межах якого застосовується компонентний аналіз поетонімічних опозицій для з'ясування лексичного й конотативного значення кожного поетонімі під час розгляду поетонімічної опозиції. Також застосовується описовий метод для опису мовних явищ та самих поетонімів.

Починаючи аналіз поетонімосфери «Крабата», не зайвим буде звернути увагу на історичне походження повісті, яка базується на сорбській легенді (сорби, або ж венди – національна меншина східної Німеччини, західні слов'яни), що існує у численних варіантах та літературних інтерпретаціях. Найдавніші версії легенди сягають 1837 року, згідно з якими ім'я Крабата ще не згадується – існує лише «злий панок з Грос Серхена», який підозрюється у зв'язках із дияволом, та з вини якого місцевий струмок має свій специфічний вигин. Інша легенда говорить про Крабата, що він міг зачаровувати солдатів та літав у своїй кареті у повітрі. У найвідомішій версії, дія якої відбувається на зламі століть – сімнадцятого і вісімнадцятого – Крабат був юним злидарем, який прибився до Чорного Млина у Шварцкольні, де майстер узяв його своїм учнем. Історія частково по-

дібна до переданої Отфрідом Пройслером, але народ приписував героєві й інші історичні подвиги, зокрема, порятунок курфюрста Августа II Фрідріха тощо.

Інтерпретація імені *Крабат* підводить читача до першої ключової опозиції роману: *свій – чужий*, опозиції, якій приділяв особливу увагу Ю. Лотман у своєму вченні про семіосферу. Назагал вважається, що ім'я своєю появою завдячує німецькому «Grabanten» або ж «Krabaten» (ідеться про німецьку мову зразка вісімнадцятого сторіччя), що означало *хорват*. Згідно з хронікою, цей хорват носив ім'я полковник Йоганн Шадвіц, і саме він прославився у Турецькій війні. Німецькі дослідники стверджують, що саме ім'я *Крабат* уперше письмово згадується у 1848 році у літописі Вітіхенау.

Отже, ім'я, яке позначає чужинця, відводить персонажеві особливе місце серед інших, наділених іменами, які автоматично можна зарахувати до питомо місцевих. У млині мали обов'язково працювати дванадцять підмайстрів (алюзія на біблійних апостолів!), і всі вони носили типово слов'янські імена: Юро, Міхал, Тонда (порівняйте: Антон), Лишко, Лобош, Мертен, Андруш, Ханцо, Петар, Сташко, Кіто, Кубо, Янко... За законами оповідей подібного характеру саме чужинцеві вдається те, що не вдається місцевим: так, Крабат не загине у протистоянні з Майстром на відміну від Міхала та Тонди.

Можливо, поданий перелік сорбських імен звучить досить незвично навіть для носія мови, що належить до слов'янської групи, тому ми подаємо таблицю співвідношень сорбських імен із питомо німецькими, яку запропонував Мартін Нойманн у своєму дослідженні «Крабата» [10, с. 87] з посиланням на словник сорбської мови та її діалектів та на «Студії з сорбських власних назв» (табл. 1).

Отже, перша опозиція, яка організовує поетонімосферу повісті, – опозиція «свій – чужий». Сторону «чужий» у цій опозиції без сумніву репрезентує Крабат, який не просто чужинець, що забрів на млин, а ще й носить ім'я нетипове, яке, за своєю суттю, виказує у ньому стороннього. Решта персонажів «свої», на що вказують їх імена, що переважно служать засобом типізації. Водночас деякі імена заслуговують на окрему згадку. Зокрема ім'я *Лишко* говорить про хитрий підступний характер його носія. Якщо іти за аналогією з украї-

нською мовою, можна припустити спільні корені імені зі словом «лихий», що так чи інакше присутнє у численних слов'янських мовах, як і в їх спільному предку [3, с. 249]. Можливо, є також сенс враховувати етимологічне значення імені *Тонда* – ймовірно від грецького 'anteo' – 'вступаю в бій', адже саме Тонда першим (за присутності Крабата на млині) кинув виклик Майстру, за що й поплатився життям.

Таблиця 1. Сорбські імена повісті

Німецький варіант імені	Сорбське ім'я	Примітки
Bartolomäus ?	Barto	
	Duschenka	від Duša (душа)
Hans, Johannes	Hanzo	
Jan, Hänschen	Janko	
Georg	Jirko	демінутив від <i>Jiri</i>
Georg	Juro	варіант імені <i>Jurij</i>
Christian	Kito	
Jakob(us)	Kubo	
	Lyschko	від Liška – лисиця
Michael	Michal	
	Milenska	демінутив від <i>Milena</i>
Peter, Petrus	Petar	
	Witko	демінутив від <i>Witali</i>
Ursula	Worschula	

Попри те, що уся повість про Крабата пронизана магією, можна виділити дійових осіб більш і менш причетних до цієї магії, а якщо бути точним, то простих смертних і надприродні сили. І в побудові цієї опозиції імена відіграють чи не найсуттєвішу роль. І навіть не стільки імена, скільки відсутність імен. Три персонажі повісті залишилися не названими, і причина цього – частково – табу, тобто заборона вживання імені чи, ймовірно, відсутність імені як такого, оскільки його носій є надприродною силою. Отже, безіменними у повісті О. Проїслера є Майстер та його «Кум». Якщо Майстер фігурує в усьому тексті названий незмінним поетонімом *Майстер* – який вказує на його статус, значимість, то Кум уперше з'являється як «Der mit der Hahnenfeder» – «той, що із півнячим пером» (у російському перекладі «Незнакомец из петушиным пером»), а уже далі в тексті фігурує просто як «Gevatter» – «кум; хрещений батько». Зловіща поява персонажа лише місячної ночі за містичних обставин та той факт, що навіть сам Майстер боїться «Кума», може, залишати читачу лише дві здогадки: або ж Кум – сам диявол (а імені диявола називати не можна, згідно з поширеними табу, адже називання сил, істот, ворожих людині, може їх привабити, «накликати» ці сили), або ж він – смерть. У німецькій фразеології присутній вираз «Gevatter Tod», що дослівно перекладається 'кум смерть', а по суті означає лише 'смерть'. Однак Катаріна Унгер [10, с.192] схильна стверджувати, що «Кум» має бути саме дияволом, адже червоне півняче перо – одна з ознак диявола.

Таким чином, з одного боку опозиції перебуває практично уся сукупність імен поетонімосфери «Крабата», що належить до мікросистеми імен, які називають звичайних людей, а з іншого боку перебувають два безо-

німні найменування, що позначають надприродні сили.

Проте ще не згадано третього безіменного персонажа, який є ключовим для організації поетонімосфери. «Kantorka» – або ж Співунка (рос. Певунья) – це та, що втілює світло у тій темряві, у якій опинився Крабат. Ім'я героїні теж табу, але його природа інша. Якщо імен Майстра і Кума називати не можна, щоб не накликати біди, то імені Співунки називати не можна, щоб не завдати їй шкоди.

Звернімо увагу на те, що значна частина поетонімосфери (не згадуючи уже саму кольорову гаму твору) репрезентує темні, чорні кольори. Так, населений пункт поблизу млина називається *Шварцкольм* (Schwarzcollm) – «Чорний Пагорб», Козельбрух знаходиться біля Чорних вод – Шварце Вассер (Schwarze Wasser), перше місце, куди Крабат потрапляє, прийшовши на млин – Чорна кімната (Schwarze Kammer). (Загалом слово *чорний* у тому чи іншому контексті виринає у тексті повісті 132 рази). Але сама думка Крабата про Співунку надає світла цим місцям. Важливий момент зустрічі персонажів – на Великдень, під час здійснення героїнею святкових ритуалів. Найменування *Kantorka* не можна вважати безонімною сполукою. Ім'я – плід уяви автора – утворене від німецького *Kantor* шляхом додавання питомо слов'янського суфікса *-ka* для утворення жіночого роду. *Kantor* позначає заспівувача, але переважно релігійного характеру – чи то в синагозі, чи то у християнській церкві. Тобто Співунка втілює у повісті світле, божественне, що виступає опозицією до темного, диявольського, яке втілюється у топонімах поетонімах *Шварцкольм*, *Шварцен Вассер* та у безонімній номінації Майстра та Кума.

Звертаючись до проблем топонімної номінації, зауважимо, що географічні назви повісті – реальні назви, які ідеально увійшли до поетонімосфери твору. Так, поселення Шварцкольм (яке зараз вважається частиною міста Гоерсверда і яке простіше назвати вулицею, бо зараз його населяє 816 жителів згідно з останнім переписом) верхньосорбською називається *Čorny Chołmc* і уперше виринає в історичних документах 1394 року як село *Cholm*. З 1759 року населений пункт носить назву Шварцкольм для розрізнення з іншим населеним пунктом – Вайскольм (Білий Пагорб). Інший топонім – Козельбрух – що сорбською звучить як *Kózłó* – назва промовиста для носія будь-якої зі слов'янських мов, у німецькій мові отримує компонент *-bruch*, що може мати кілька значень – від 'провалля' до 'оброблювана земля', проте найбільш ймовірно означає 'болото, трясовину', тобто саме те місце, де, за народними легендами, водяться чорти.

Аналіз поетонімосфери повісті буде неповним, якщо не згадати ще два поетоніми, які відіграють значну роль у розумінні тексту. Перший – це Корактор – книга закладає. «Корактор» – слово латинського походження (від *Charakter*), німецькою звучить також *Karakter*, *Krakter*, *Karacte* і означає чарівні формули, написані таємничою мовою. «Der Meister belehrte ihn (Krabat): „Du musst wissen, Krabat, dass du in einer Schwarzen Schule bist. Man lernt hier nicht Lesen und Schreiben und Rechnen – hier lernt man die Kunst der Künste. Das Buch, das da angekettet vor mir auf dem Tisch liegt, ist der Koraktor, der Höllenzwang.

Wie du siehst, hat es schwarze Seiten, die Schrift ist weiß. Es enthält alle Zaubersprüche der Welt“. <...> Krabat hatte von solchen Zauberschulen schon munkeln hören: Es gab, wie es hieß, deren mehrere in der Lausitz; aber er hatte das immer für Schauermärchen gehalten, <...>. Und nun war er selber in eine von diesen Schulen geraten, die <...> als Mühle galt, <...>¹. Місце дії страшної магичної історії – водяний млин – цілком відповідає народним віруванням. Через ізоляцію млина від решти сільських споруд виникають закономірні підозри щодо його потойбічної природи. А таємничості і неприступності Корактора можна знайти цілком банальне пояснення. У сімнадцятому сторіччі робота на млині була таким же ремеслом, як і інші. Об'єднуючись у гільдії, ремісники дбали про збереження своїх секретів від конкурентів, тому доступ до важливої інформації отримували лише обрані. Карстен Вебер проводить паралель між Корактором і деревом пізнання, через яке Адам і Єва були вигнані з раю [8, с. 122]. Так чи інакше, поетонім *Корактор* перебуває у частині поетонімосфери, яка охоплює темні сили.

Ще одне ім'я називає не персонажа повісті, а персонажа повісті в повісті. Це Пумпхут – герой сербських легенд, про якого розмовляли підмайстри. Будучи персо-

ною неоднозначною, Пумпхут порівнюється із Уленшпігелем, персонажем, що втілює свободу, волелюбність, бунт проти патріархальних звичаїв, нездатність до осілого способу життя. Сам Пумпхут – суміш диявольського і земного. За легендою він був наділений чарівними силами, які, однак, спрямовував, щоб творити добро і допомагати пригнобленим. У контексті повісті Пумпхута можна протиставити Майстрові у рамках опозиції *добро – зло*. Ім'я *Пумпхут* доцільно буде виводити з характеристик зовнішності персонажа: високий капелюх (Hut) з незвичайно широкими полями, який носили тодішні майстри – будівники водяних млинів (Pumpenbauer) [11]. Існує величезна різноманітність імен цього персонажа – Pumphutt, Pumphut, Pumpot, Vumbnut, Pumpan, Punpan, Pumpfuß – тому можливим варіантом етимології може бути походження від сорбського *rumpot* – ‘кричати, веселитися, шуміти, гриміти’, що співзвучне німецькому *rumpfern* із аналогічним значенням.

Отже, можемо стверджувати, що базові опозиції здатні структурувати поетонімосферу художнього твору. Так, на прикладі поетонімосфери «Крабата» можемо виділити ті опозиції, які групують пропріальні одиниці у мікросистеми *свій – чужий*, *добро – зло*, *світло – темрява*, *божественне – диявольське*. При цьому виявлені опозиції безумовно полікомпонентні, що вкотре підтверджує висунуті нами погляди на типологію поетонімною опозиції [1].

Дослідження структури поетонімосфери засобами поетонімною опозиції видається нам привабливим та перспективним у зв'язку з невичерпними можливостями поетонімосфери, які можуть проявлятися у її структурних зв'язках, про які ми знаємо не так і багато.

¹ «Майстер повчав його (Крабата): «Ти мусиш знати, Крабате, що ти у школі чорної магії. Тут вчать не читати, писати і рахувати, тут вчать мистецтво мистецтв. Книга, яка прикована ланцюгом до столу, – Корактор, книга темних заклять (досл.: Höllenzwang – пекельний примус). Як бачиш, у неї чорні сторінки і білий шрифт. Вона містить усі заклинання світу». <...> Крабат чув уже потайні розмови про такі школи чарів. Були такі, з них багато у Лужиці, але Крабат вважав усі ті розмови страшними казками. <...> А тепер він сам опинився у такій школі, яка <...> вважалася млином <...>».

ЛІТЕРАТУРА

- [1] Гаврилук І.С. Типологія поетонімною опозиції / І.С. Гаврилук // Записки з ономастики. – 2015. – Вип. 18 – С. 128-135.
- [2] Етимологічний словник української мови : у 7 т. / голов. ред. О.С. Мельничук. – Т. 2. – К. : Наук. думка, 1985. – 570 с.
- [3] Етимологічний словник української мови : у 7 т. / голов. ред. О.С. Мельничук. – Т. 3. – К. : Наук. думка, 1989. – 552 с.
- [4] Калинин В.М. К вопросу об оппозициях в поэтонимосфере художественного произведения / В.М. Калинин // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии: науч.-метод. сб. К 80-летию профессора О.Е. Ольшанского / отв. ред. В.А. Глушенко. – Славянск : СГПИ, 2001. – Ч. 1. – С. 93-97.
- [5] Пройслер О. Крабат. Легенды старой мельницы / О. Пройслер ; переклад с нем. А. Исаевой, Э. Ивановой. – М. : Дет. лит., 1985. – 166 с.
- [6] Скрипник Л.Г. Власні імена людей : слов.-довід. / за ред. В.М. Русанівського. – 2-ге вид. – К. : Наук. думка, 1996. – 335 с.
- [7] Усова Н.В. Оппозитивность как фактор организации поэтонимосферы / Н.В. Усова // Вісник Луганського нац. ун-тету ім. Т. Шевченка. – 2010. – № 14. – С. 74-79.
- [8] Krabat. Analysen und interpretationen / Redaktion von Kristin Luban. – Kottbus : Brandenburgische Technische Universität, 2008. – 276 s.
- [9] Preußler, O. Krabat / O. Preußler / URL: http://aldebaran.ru/author/preu_ler_otfried/kniga_krabat/. – Datum des Zugriffes : 31.Okt.2015.
- [10] Sorben (Wenden): eine Brandenburger Minderheit und ihre Thematisierung im Unterricht. Teil III: Krabat – Aspekte einer sorbische Sage / Redaktion von Martin Neumann. – Potsdam : Zentrum für Lehrerbildung an der Universität Postdam, 2008. – 231 s.
- [11] Tschöcke H. Sagenfigur Pumphutt, sorbisch Pumpot / Hans Tschöcke / URL: <http://www.pumphutt.de/saggestpump.htm>. – Datum des Zugriffes : 31.Okt.2015.

REFERENCES

- [1] Havryliuk, I.S. Typology of poetonym opposition / I.S. Havryliuk // Transactions in onomastics. – 2015. – Issue 18 – P.128-135.
- [2] Etymological dictionary of Ukrainian language: in 7 vol. / ed. by O. Melnychuk. – Vol. 2. – Kyiv : Naukova dumka, 1985. – 570 p.
- [3] Etymological dictionary of Ukrainian language : in 7 vol. / ed. by O. Melnychuk. – Vol. 3. – Kyiv : Naukova dumka, 1989. – 552 p.
- [4] Kalinkin, V.M. To the problem of oppositions in poetonimosphere of a literary work / V. M. Kalinkin // Theoretic and applied problems of Russian philology : collected articles on science and methodology. – Slovyansk : SDPI, 2001. – Pt. 1. – P. 93-97.
- [5] Preußler, O. Krabat. Legends of the old mill / O. Preußler; retold from German by A. Isaeva, E. Ivanova. – Moscow : Children's literature, 1985. – 166 p.
- [6] Skrypnyk, L.H. People's proper names : dictionary-reference book / ed. by V.M. Rusanivskyi. – 2nd ed. – Kyiv : Naukova dumka, 1996. – 335 p.
- [7] Usova, N.V. Oppositivty as a factor of poetonimosphere organization / N.V. Usova // Bulletin of Luhansk National University named after T. Shevchenko. – 2010. – Issue 14. – P. 74-79.

- [8] Krabat. Analysen und interpretationen / Redaktion von Kristin Luban. – Kottbus : Brandenburgische Technische Universität, 2008. – 276 s.
- [9] Preußler, O. Krabat / O. Preußler / URL: http://aldebaran.ru/author/preu_ler_otfried/kniga_krabat/. – Datum des Zugriffes : 31.Okt.2015.
- [10] Sorben (Wenden): eine Brandenburger Minderheit und ihre Thematisierung im Unterricht. Teil III: Krabat – Aspekte einer sorbische Sage / Redaktion von Martin Neumann. – Potsdam : Zentrum für Lehrerbildung an der Universität Potsdam, 2008. – 231 s.
- [11] Tschöcke H. Sagenfigur Pumphutt, sorbisch Pumpot / Hans Tschöck / URL: <http://www.pumphutt.de/saggestpump.htm>. – Datum des Zugriffes : 31.Okt.2015.

Structuring the poetonymosphere of a literary work by the basic poetonym oppositions (based on the tale “Krabat” by Otfried Preußler)

I.S. Havryliuk

Abstract. The article analyses poetonym opposition as a means of organization of a literary text poetonymosphere. Key oppositions *kind – evil, light – darkness, friend – foe, divine – devilish* are regarded as a factor of ordering and grouping proper names in Otfried Preußler’s “Krabat”. The research is done on the basis of the languages belonging to two language groups – Germanic and Slavic, which have equally influenced the formation of the tale’s proper names system.

Keywords: *poetonym opposition, poetonymosphere, structure of poetonymosphere, multicomponent opposition, sine onym nomination*